

СПЕЦЫФІКА КАНЦЭПТУАЛЬНАГА АНАЛІЗУ

Т. Я. Старасценка (Мінск, Беларусь)

Паняцце *канцэпт* як адно з найбольш распаўсюджаных паняццяў сярод гуманітарных навук актыўна выкарыстоўваецца ў лінгвістыцы, культуралогіі, філасофіі, логіцы, псіхалогіі.

Пры ўмове, калі канцэпт выражаны аднаслоўнай лексмай, існуюць розныя падыходы да яго аналізу, асабліва ў мастацкім творы. У гэтых адносінах цікавае даследаванне праведзена Н. С. Болатнавай, заснавальніцай томскай лінгвістычнай школы, прадстаўніцамі якой быў распрацаваны такі напрамак функцыянальнай стылістыкі, як камунікатыўная стылістыка мастацкага тэксту. Методыка канцэптуальнага аналізу мастацкіх тэкстаў з'яўляецца актуальнай для іхсэнсавай інтэрпрэтацыі, але такая методыка патрабуе далейшага паглыблення і канкрэтызацыі. Мяркуем, што вызначыць дакладнасць аналізу мастацкага канцэпту дастаткова праблематычна, паколькі многае ў паэзіі і прозе залежыць ад ідыястылю, у адпаведнасці з якім магчыма праводзіць даследаванне па эксплікацыі канцэптасферы.

У структуры мастацкага канцэпту Н. С. Болатнава як дамінантны вылучае асацыятыўны ўзровень, у якасці тэкставых асацыятаў разглядае слоўныя і звышслоўныя тэкставыя адзінкі (словазлучэнні і фрагменты) і прапануе такую методыку аналізу асацыятыўнага ўзроўню мастацкага канцэпта: 1) выяўленне пазатэкставых асацыяцый наміната канцэпта на аснове дадзеных асацыятыўных слоўнікаў або эксперыментаў; 2) вызначэнне тыповых для носьбітаў мовы кірункаў асацыявання, стымуляваных ключавым словам; 3) вывучэнне рэгулятыўных сродкаў як элементаў тэкставай сістэмы; 4) вылучэнне асацыятыўных радоў на аснове тэкставых асацыятаў; 5) абагульненне рэпрэзентаваных у тэксце розных кірункаў асацыявання і фарміраванне тэкставага асацыятыўнага поля мастацкага канцэпту [1, с. 76]. Пры разглядзе канцэпту смерць у адным з вершаў Г. Ахматавай Н. С. Болатнава даследуе рэакцыі чытачоў у выніку асацыятыўнага эксперыменту, параўноўваючы іх з рэакцыямі, зафіксаванымі ў асацыятыўных слоўніках. Найбольш частотнай рэакцыяй на слова-стымул смерць у слоўніках зафіксавана рэакцыя на аснове кантрасту, – жыццё. Тым не менш, дадзеныя асацыятыўнага эксперыменту і слоўнікаў у адносінах да магчымых кірункаў асацыявання могуць не супадаць з тэкставымі. Мяркуем, што гэта звязана найперш з тым, што слоўнікі і асацыятыўныя эксперыменты арыентуюцца на парадымматычны эфект, а мастацкі канцэпт у тэкставых умовах уяўляе сабой шматгранную структуру асацыятыўных радоў узроўню сінтагматыкі, залежную ад чытацкага ўспрымання, яго начытанасці і ўмення дэкадаваць сэнс твора.

Аднаслоўныя канцэпты разглядае ў сваёй манаграфіі П. П. Жаўняровіч. Паколькі, як зазначае В. А. Маслава, канцэпт – гэта жывыя веды, і таму ён зменлівы, рухомы, часам няўлоўны [2, с. 70], даследчык робіць вывад, што апісанне канцэптаў можа весціся па-рознаму: з улікам кампанентнага аналізу ключавага слова – імя канцэпту, аналізу сінонімаў ключавага слова, парэмій і афарызмаў, якія аб'ектывізуюць гэты канцэпт, і інш. [3, с. 88]. У структуры канцэпту П. П. Жаўняровіч вылучае фактуальны элемент (ядро са слоўнікавымі значэннямі), ацэначны і вобразны, пры гэтым у публіцыстыцы У. Караткевіча канцэпт канструюецца пераважна трапеічнымі сродкамі, якія выразна праяўляюцца ў парадымматыцы і сінтагматыцы тэксту.

Існуюць разнастайныя падыходы да мадэлявання архітэктонікі канцэпту. Так, А. А. Огнева і І. А. Даніленка пры звароце да дуальнага мастацкага канцэпту выкарыстоўваюць кагнітыўна-герменеўтычны метада мадэлявання і інтэрпрэтацыі намінатыўнага поля, які ўключае, у прыватнасці, вызначэнне частотнасці намінантаў у намінатыўным полі, апісанне іх структуры. У сваёй манаграфіі даследчыкі разглядаюць структуру канцэпту як ядзерна-перыферычную мадэль з кампанентамі ядро, прыядзерная зона, бліжняя перыферыя, дальняя перыферыя. Пры гэтым ядро ўспрымаецца як імя канцэпту, а перыферыя як сукупнасць канататыўных значэнняў.

Двух'ядзерныя мастацкія канцэпты падзяляюцца на парныя, біпалярныя і эквівалентныя. У парным прысутнічаюць два ядры-сінонімы, у біпалярным – два ядры-антонімы, якія пэўным чынам рэпрэзентуюцца ў тэксе. Два ядры эквівалентнага канцэпту вербалізуюцца ў тэкстах арыгінала і перакладу. Што да дуальнага канцэпту, які разглядаюць А. А. Огнева і І. А. Даніленка, то яго дыяда ядраў кантэкстуальна абумоўленая, без кантэксту два аб'яднаныя канцэпты становяцца адасобленымі. Вакол двух ядраў утвараюцца дзве прыядзерныя зоны і дзве зоны дальняй перыферыі. Два намінатыўныя палі часткова накладваюцца адно на другое. Напрыклад, як дуальны канцэпт, абумоўлены кантэкстам, даследчыкі вылучаюць любоў – адзінота, ядры якога ў сваіх дэнататыўных значэннях не з'яўляюцца сінонімамі або антонімамі, аднак кантэкстуальна аб'ядноўваюцца ў адзіную сэнсавую дыяду [4].

Біпалярны канцэпт мае і такое сінанімічнае найменне, як бінарны. На сёння бінарныя канцэпты і іх сістэмныя адносіны з'яўляюцца найменш даследаванымі ў кагнітыўнай лінгвістыцы і лінгвакультуралогіі. Вывучэнне бінарных канцэптаў звязана з бінарызмам – эпістэ-малагічнай структуралісцкай канцэпцыяй, распрацаванай Р. Якабсонам, якая сцвярджае, што бінарныя структуры з'яўляюцца ўласцівасцю чалавечага розуму. Прынцып бінарнай катэгарызацыі і структуравання як адзін з фундаментальных рэпрэзентуецца на ўзроўні свядомасці і на ўзроўні мовы.

Пры даследаванні беларускага паэтычнага дыскурсу ХХ ст. устаноўлена, што яго базавыя бінарныя канцэптамі выступаюць «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала». Яны адлюстроўваюць асаблівасць кантраснай светабудовы, з'яўляючыся пазатэкставымі асацыяцыямі. Важнасць іх вылучэння звязана з такім падыходам камунікатыўнай стылістыкі, як «ад рэакцыі да стымулу», або «ад чытача да тэксту» [5, с. 13], дзе рэакцыяй выступае бінарны канцэпт (гэта рэакцыя на кантрасную мадэль свету), стымулам – тэкст як вынік асацыятыўнай дзейнасці рэцыпіента. «Чалавеку ўласціва мысліць у тэрмінах дыядных адносін: мы звычайна разбіваем любыя рэальныя адносіны на пару дыядаў» [6, с. 9]. Па сутнасці, такое мысленне характэрна для паэта пры мадэляванні свету, у выніку чаго мастацкі твор увасабляе індывідуальна-аўтарскі спосаб арганізацыі свету, дэкадаванне якога залежыць ад ментальна-эмацыянальнай сферы чытача. Бінарны канцэпт уяўляе сабой двух'ядзерны канструкт біцэнтрычнай прыроды, архітэктоніка якога складаецца з сэнсавай дыяды, часткі якой фарміруюць цэласны кантэкстуальны вобраз. Таму вербалізацыя бінарнага канцэпту ў паэтычным дыскурсе адбываецца праз кантраст як рэгулятыўны сродак. Падыход «ад рэакцыі да стымулу» адлюстроўвае дынаміку камунікатыўнай прасторы мастацкага дыскурсу, бо праз разнастайныя моўныя адзінкі і структуры тэксту чытач мадэлюе ідыястыль пісьменніка на аснове яго разумення свету. Бінарныя канцэпты «жыццё/смерць», «святло/цёмра», «цяпло/холад», «мінулае/будучае», «многа/мала» з'яўляюцца рэпрэзентантамі супярэчнасцей ХХ ст. і экспрэсіўнага выражэння кантрастаў праз пэўныя прыёмы вылучэння ў беларускім паэтычным дыскурсе.

Эксплікацыю бінарных канцэптаў мэтазгодна праводзіць на аснове асацыятыўнага ўзроўню, толькі, у адрозненне ад томскіх лінгвістаў, якія найперш вылучалі лексічныя сродкі, разглядаць асацыяты больш шырока і разнастайна – не толькі на ўзроўні лексікі, а і граматыкі. Трэба ўлічваць кантэкстуальныя ўмовы, у якіх бінарны канцэпт можа рэалізавацца як двух'ядзерны або аднаядзерны канструкт. Напрыклад, дамінантны бінарны канцэпт «жыццё/смерць» звычайна эксплікуецца праз супрацьпастаўленне і стылістычныя фігуры кантрасту, але яго кампаненты могуць рэпрэзентавацца і як асобныя канцэпты – «жыццё» і «смерць». Мяркуем, што парадыгматычна вылучаць тэкставыя асацыяты правамерна ў адносінах да аднаслоўных канцэптаў, але сінтагматычна, у кантэксце, тэкставыя асацыяты ствараюць адметныя індывідуальна-аўтарскія вобразы, якія становяцца эксплікатарамі бінарных канцэптаў і аналізуюцца на аснове стылістыкі дэкадавання.

Такім чынам, спецыфіка канцэптуальнага аналізу, асабліва з улікам мастацкага кантэксту, неадназначная. Неабходна ўлічваць структуру канцэпту, актуальнасць пэўнага ўзроўню (прад-

метнага, паняццйнага, асацыятыўнага, вобразнага, сімвалічнага, ацэначнага) і рознаўзроўневыя моўныя сродкі яго эксплікацыі.

Бібліяграфічны спіс

1. Болотнова, Н. С. О методике изучения ассоциативного слоя художественного концепта в тексте / Н. С. Болотнова // Вестн. ТГПУ. Сер.: Гуманитар. науки (филология). – 2007. – Вып. 2 (65). – С. 74–79.
2. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Тетра-Системс, 2004. – 256 с.
3. Жаўняровіч, П. П. Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча / П. П. Жаўняровіч; навук. рэд. В. І. Іўчанкаў. – Мінск : РІВШ, 2011. – 244 с.
4. Огнева, Е. А. Дуальность художественного концепта как текстовый информативный код / Е. А. Огнева, И. А. Даниленко. – М. : Эдитус, 2021. – 208 с.
5. Васильева, А. А. Лексический аспект ассоциативного развёртывания поэтических текстов О. Э. Мандельштама : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. А. Васильева ; Томск. гос. педагог. ун-т. – Томск, 2004. – 30 с.
6. Сухомлинова, Ю. А. Бинарные оппозиции в творчестве Андрея Платонова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Ю. А. Сухомлинова ; Самар. гос. педагог. ун-т. – Самара, 2005. – 18 с.

ПАНЯЦЦЕ СТРАТЭГІІ ПЕРАКЛАДУ Ў СУЧАСНАЙ ЛІНГВІСТЫЦЫ

Г. М. Старасціна (Магілёў, Беларусь)

Паняцце “стратэгія перакладу” шырока ўжываецца ў сучаснай навуковай перакладазнаўчай літаратуры для апісання працэсу перакладу. Нягледзячы на актыўнае выкарыстанне дадзенага паняцця сучаснымі даследчыкамі, да гэтага часу не існуе адзінага падыходу да трактоўкі гэтай складанай шматаспектнай з’явы, адсутнічае адзіная класіфікацыя перакладчыцкіх стратэгіяў.

Шматлікія вучоныя (В. В. Здобнікаў, А. Д. Швейцер, І. С. Аляксеева, Д. М. Шляпнёў, Г. П. Крынгс, Т. А. Казакова, А. Г. Вітрэнка, У. М. Ілюхін, В. Н. Камісараў і інш.) імкнуліся даць сваё азначэнне стратэгіі перакладу. Вывучэнне шматлікіх навуковых прац паказвае, што даследчыкі зыходзілі з розных меркаванняў.

Прафесар прыкладной лінгвістыкі Брэменскага ўніверсітэта Г. П. Крынгс стаў адным з першых, хто звярнуўся да вывучэння разумовых аперацый перакладчыка, выяўлення перакладчыцкіх стратэгіяў, якія вызначаюць характар дзеянняў перакладчыка ў працэсе працы. Пад стратэгіямі перакладу даследчык разумеў “патэнцыйна усвядомленыя планы перакладчыка, накіраваныя на вырашэнне канкрэтнай перакладчыцкай праблемы” [8, с. 18]. Навукоўца вылучыў два тыпы стратэгіі: макрастратэгію і мікрастратэгію. Плоскасць мікрастратэгіі ахоплівае тыя дзеянні перакладчыка, якія накіраваныя на вырашэнне канкрэтнай праблемы. Плоскасць макрастратэгіі ахоплівае аб’ём дзеянняў перакладчыка, якія прадугледжваюць рашэнне агульнай праблемы, якая складаецца з цэлага шэрагу канкрэтных задач.

Практыкуючы перакладчык, дацэнт кафедры тэорыі і практыкі французскай мовы і перакладу НДЛУ Д. М. Шляпнёў прапануе разглядаць стратэгіі толькі на макраўзроўні і падае наступнае азначэнне стратэгіі перакладу: “Стратэгія – гэта агульная праграма, якая выбіраецца перакладчыкам, агульная ўстаноўка або набор устаноўак па рэалізацыі перакладу дадзенага тэксту ў адпаведнасці з пэўнай мэтай у пэўнай сітуацыі – бачанне таго, як павінна ажыццяўляцца работа ў цэлым” [7, с. 163].